

KS. BOLESŁAW KUMOR

SIEĆ PARAFIALNA W DIECEZJI KRAKOWSKIEJ W ŚWIETLE *LIBER BENEFICIORUM* JANA DŁUGOSZA

Badania naukowe w zakresie rozwoju sieci parafialnej w diecezji krakowskiej, obejmującej w dużej mierze historyczną Małopolskę, złożoną ok. 1470 r. z trzech województw: krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego, a nadto z powiatu śląskiego z Księstwem Siewierskim w Koronie i dwoma dekanatami Bytom i Pszczyna, przynależnymi do krajów korony św. Wacława, rozpoczęły się właściwie po II wojnie światowej. Badania te podjęto w ośrodku naukowym KUL, ale nie objęły one nigdy całej diecezji. Z opublikowanych opracowań w tym zakresie należy wymienić prace Przemysława Szafrana¹, Stanisława Litaka², Stanisława Jopa³, ks. Bolesława Kumora⁴ i Eugeniusza Wiśniowskiego⁵. Prace powyższe objęły terytorialnie archidiakonaty: lubelski, sądecki, sandomierski, dawny radomski i prepozyturę tarnowską i wiślicką. Pod względem zakresu czasowego badania te zostały doprowadzone do końca XVI stulecia. Mogą więc nam służyć do krytycznego weryfikowania *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* Jana Długosza. Nie opracowano dotąd — lub też badań nie doprowadzono do końca XVI wieku — najbardziej rozległego archidiakonatu krakowskiego, zawichojskiego oraz prepozytury i dekanatu kieleckiego. Istnieje wprawdzie praca Henryka

¹ *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*. Lublin 1958.

² *Formowanie sieci parafialnej w Łukowskiem do końca XVI wieku*. „Roczniki Humanistyczne” 12:1964 z. 2 s. 5-138; *Sieć parafialna archidiakonatu radomskiego w okresie przedrozbiorowym*. „Sprawozd. z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 9:1959 (1958) s. 102-107.

³ *Sieć parafialna archidiakonatu sandomierskiego do końca XVI wieku*. „Sprawozdanie z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Tow. Nauk. KUL” 7:1958 (1953-1956) s. 154-158.

⁴ *Powstanie i rozwój organizacji parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI wieku*. „Prawo Kanoniczne” 5:1962 nr 3-4 s. 175-231; 6:1963 nr 1-4 s. 441-534.

⁵ *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu*. Studium geograficzno-historyczne. Warszawa 1963.

Grocholskiego o rozwoju sieci parafialnej w archidiakonacie zawichojskim, ale jej zakres czasowy jest doprowadzony do końca XIV stulecia⁶.

Nie dysponujemy również opracowaniem naukowym tematu, określonym tytułem niniejszego opracowania. Nikt bowiem dotąd nie podjął się całkowitego i całościowego spojrzenia na problem rozwoju sieci parafialnej w diecezji krakowskiej w świetle *Liber beneficiorum* Jana Długosza. Publikowany artykuł nie rości sobie również pretensji do całościowego opracowania tematu. Jest on raczej tylko sygnałem istniejącego problemu w takim zakresie, na jaki pozwala referat, który był wygłoszony na symposium historyków Kościoła w Krakowie, poświęconym 500-leciu śmierci wielkiego Historyka (1980). A trzeba przyznać, że właśnie w zakresie omawianego tematu dysponujemy na skalę europejską wyjątkową podstawą źródłową, jaką nam zostawił wielki Historyk polski XV stulecia w drugim tomie *Ksiąg uposażeń diecezji krakowskiej*. Pragnę zauważyć, że niniejsze opracowanie zostało oparte na opublikowanym przez A. Przedzieckiego tekście *Ksiąg uposażeń*⁷; nie sięgano natomiast do zachowanych rękopisów. I jeszcze jedna uwaga — autor zdaje sobie sprawę, że organizacja terytorialna diecezji w drukowanym przekazie Jana Długosza pozostawia wiele do życzenia, jednakże dla łatwiejszego opracowania zagadnienia dokonano tego w ramach takiej właśnie organizacji.

Z zagadnień związanych z siecią parafialną zajmiemy się następującymi problemami:

1° Weryfikacja sieci parafialnej w *Liber beneficiorum*.

2° Patronat i fundatorzy parafii.

3° Patrocinia kościołów parafialnych.

Pozostałe zagadnienia, związane bardzo ściśle z siecią parafialną, takie jak: kościoły parafialne, uposażenie parafii, rozległość okręgu parafialnego i inne zostaną pominięte.

Według przekazu II tomu *Liber beneficiorum*, powstałego około 1470 r., w archidiakonacie krakowskim istniało 230 parafii, w archidiakonacie sądeckim — 156 parafii, w archidiakonacie sandomierskim — 38 parafii, w archidiakonacie zawichojskim — 38 parafii, w archidiakonacie lubelskim — 62 parafie, w prepozyturze wiślickiej — 65 parafii, w prepozyturze kieleckiej — 28 parafii i w „dekanacie kieleckim” (dawny archidiakoniat radomski) — 19 parafii. Łącznie tedy w całej diecezji wymieniono 645 parafii. Ponieważ diecezja krakowska obejmowała wów-

⁶ Powstanie archidiakonatu zawichojskiego i jego najstarsze kościoły do połowy XIV wieku. „Roczniki Humanistyczne” 13:1965 z. 2 s. 151-162.

⁷ J. Długosz. *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis*. T. 1-3. Opera omnia. Cura A. Przedziecki. T. 7-9. Cracoviae 1863-1864.

czas 53 000 km², trzeba przyjąć, iż przeciętnie na jedną parafię przypadało 82,3 km².

Rodzi się jednak pytanie — czy II tom *Liber beneficiorum*, poświęcony kościołom parafialnym, obejmuje rzeczywiście wszystkie kościoły parafialne w diecezji w tym okresie? Podejrzenie nasze w tym zakresie wzmacnia fakt, że rejestry świętopietrza za lata 1373/74 wymieniają w diecezji łącznie 577 parafii⁸. Trudno zaś przyjąć, by w latach 1374-1470, w latach wielkiej stabilizacji wewnętrznej i ogromnego rozwoju kulturalnego, gospodarczego i religijnego, a zwłaszcza na skutek wielkiej akcji osadniczej i zakładania nowych miast i wsi w Małopolsce południowej i na Lubelszczyźnie, powstały tylko 74 nowe parafie.

Otóż analiza I tomu *Liber beneficiorum*, poświęconego kapitule katedralnej i kapitułom kolegiackim w diecezji krakowskiej, pozwala nam stwierdzić, że w tomie tym wymienił Jan Długosz 41 parafii takich, które pominął zupełnie w tomie II — „Kościoły parafialne”. Oto one; prezentuje je tabela nr 1.

Tab. 1. Parafie wymienione nadto w *Liber beneficiorum* (t. I)

Lp.	Nazwa	Dokumen- tacja	Lp.	Nazwa	Dokumen- tacja
1	Bębello	19	21	Łubienko	494
2	Bedlno Wielkie	350	22	Mucharz	480
3	Białaczów	326	23	Nagłowice	287
4	Bieżanów	28	24	Petrykozy	359
5	Biurków	505	25	Podstolice	150
6	Błogie	505	26	Poreba Radna	605
7	Brzeźnica k. Bochni	52	27	Przyłęk k. Lelowa	18
8	Cieklin	497	28	Rogów	595
9	Goleniowy	21	29	Rembieszycy	595
10	Gowarczów	234	30	Rozembark	485
11	Grudziny	238	31	Skalnik	494
12	Harkłowa k. Jasła	496	32	Skórkowice	325
13	Jankowice	334	33	Słęcin	314
14	Krzyżanowice	71	34	Słomniki	216
15	Kobylany	484	35	Swierże	342
16	Kozłów	109	36	Szynwałd	605
17	Łękawica k. Żywca	87	37	Trembaczów	503
18	Łękawica k. Tarnowa	605	38	Trzcinnica k. Jasła	496
19	Łęki Górne	611	39	Wrocieryż	132
20	Łężyny k. Osieka	483	40	Zalasowa	605
			41	Zbuczyn	1

⁸ T. Gromnicki. *Świętopietrze w Polsce*. Kraków 1908 s. 310-399.

W stosunku do całości pominięte parafie w tomie „Kościoły parafialne” wynoszą aż 6,37%. Ale i tym razem trzeba stwierdzić, że nie są to wszystkie pominięte przez Historyka parafie tomu parafialnego. Analiza porównawcza tomu III *Liber beneficiorum*, poświęconego opactwom i klasztorom, i tomu I oraz II pozwala nam odkryć dalszych 16 parafii. Problem ten ilustruje tab. 2.

Tab. 2. Parafie wymienione nadto w *Liber beneficiorum*
(t. III — „Klasztory”)

Lp.	Nazwa	Do kumen- tacja	L.p	Nazwa	Do kumen- tacja
1	Bączal	206	9	Połomia	224
2	Chodów	16	10	Rokitno	324
3	Chorzów	37	11	Samogoszcz	179
4	Kielczewice	384	12	Święcany	220
5	Ludźmierz	441	13	Wargocin	273
6	Miechocin	387	14	Wilkowisko	276
7	Nowy Targ	445	15	Zagórzany	204
8	Piotrowice	224	16	Zborowice	200

Tym razem liczba nowych parafii, wzmiankowanych wyłącznie tylko w trzecim tomie *Ksiąg uposażeń*, wynosi 16, co stanowi 2,48% wszystkich parafii. Łącznie obydwa tomy I i III *Ksiąg uposażeń* uzupełniają listę parafii o 57 dalszych parafii, czyli o 8,85%. Trzy zatem tomy *Ksiąg uposażeń* diecezji krakowskiej wymieniają łącznie 702 parafie, co daje przeciętnie 75,6 km² na jedną parafię.

Po tych stwierdzeniach rodzi się pytanie, czy wspomniane uzupełnienia są wszystkie w tym zakresie? Otóż okazuje się, że badania szczegółowe, oparte na materiałach archiwalnych czy też kodeksach dyplomatycznych i innych zbiorach dokumentów średniowiecznych, pozwalają nam uzupełnić potrójny przekaz *Liber beneficiorum*. Tak badania ks. Bolesława Kumora nad rozwojem sieci parafialnej w archidiakonacie sądeckim i prepozyturze tarnowskiej wykazują istnienie przed 1470 r. 36 dalszych parafii, nie wzmiankowanych w żadnym tomie *Liber beneficiorum* Długosza⁹. Są to parafie: Dębno koło Nowego Targu, Fryszak, Moszczenica koło Starego Sącza, Sromowce Wyżne, Sromowce Niżne, Binarowa, Harkłowa koło Nowego Targu, Klikuszowa, Krościenko nad Dunajcem, Maniowy, Szaflary, Szczawnica, Waksmund, Brzesko, Cermna, Dukla, Gogolów, Jaśliska, Jastrząbka, Jodłowa, Kobylanka, Libusza, Mrowla, Muszyna, Ołpiny, Osobnica, Ostrowsko, Sękowa, Siedlis-

⁹ Kumor, jw. s. 519-532.

ka koło Pilzna, Szymbark, Tylicz, Wójtowa, Konieczkowa, Kanina, Ropa, Sieklówka¹⁰. Warto zauważyć, że *Księgi uposażeń* pominięły oprócz Nowego Targu i Ludźmierza wszystkie parafie podhalańskie w liczbie 11, a także liczne parafie na Pogórzu Sądeckim od Szczawnicy do Dukli i Jaślisk.

Największe bodaj uzupełnienia sieci parafialnej, przekazanej przez 3 *Księgi uposażeń*, posiada archidiaconat lubelski. Według badań Przemysława Szafrana liczba pominiętych parafii przez Jana Długosza, a istniejących przed 1470 r., wynosi 11. Są to: Bychawka, Częstoborowice, Dys, Kamionka, Karczmiska, Krasienin, Krzczonów, Niedrzwica, Kijany, Ostrów i Rudno¹¹. Na łączną liczbę 62 parafii tego archidiaconatu pominał Jan Długosz aż 11, czyli aż 17,74%. Większe opuszczenie z terenu diecezji można zanotować jedynie w dekanacie nowotarskim na Podhalu. Podobne, duże uzupełnienia można wykazać dla Łukowskiego na podstawie badań Stanisława Litaka. Do 7 parafii wspomnianych na tym terenie przez Jana Długosza Stanisław Litak¹² dodał nadto dwie (Trzebieszów i Pruszyń).

Tak więc na podstawie badań szczegółowych nad rozwojem sieci parafialnej w archidiaconacie sądeckim, lubelskim oraz w prepozyturze tarnowskiej i Ziemi Łukowskiej uzupełnienia przekazów Jana Długosza wynoszą łącznie 49 parafii. Warto natomiast podkreślić, że parafie prepozytury wiślickiej zostały wszystkie wspomniane przez Jana Długosza¹³. Nie znamy natomiast dokładnie wyników badań z terenu archidiaconatu sandomierskiego, zawichojskiego i radomskiego, jako że prace te zostały opublikowane tylko w sumarycznym streszczeniu. Dla pozostałej części diecezji, a nade wszystko dla rozległego archidiaconatu krakowskiego, badań takich dotąd nie podjęto. Należy podkreślić, że uzyskane uzupełnienia na podstawie szczegółowych badań dotyczą nade wszystko Podhala, Pogórza Sądeckiego, Lubelszczyzny i Łukowskiego, a więc kresów południowych i wschodnich diecezji.

W całej diecezji krakowskiej według potrójnego przekazu Jana Długosza w *Księgach uposażeń* diecezji oraz dotychczasowych badań ok. 1470 r. było 751 parafii, co daje 70,7 km² przeciętnie na jedną parafię. Warto tu dodać, że po przeszło 500 latach (1978) w 6 pochodnych diecezjach dawnej diecezji krakowskiej (Kraków, Częstochowa, Kielce, Lublin, Sandomierz, Tarnów), których terytorium w całości lub w większej części mieści się w dawnych granicach diecezji krakowskiej, rozwój sie-

¹⁰ Tamże.

¹¹ Jw. s. 129, 132, 142, 143, 149, 158, 166.

¹² *Formowanie* s. 184.

¹³ Wiśniewski, jw. s. 156-159.

ci parafialnej ma bardzo zróżnicowane postępy. Ilustruje to zagadnienie tab. 3. W związku z przekazami Jana Długosza na temat sieci parafial-

Tab. 3. Sieć parafialna na dawnych terenach diecezji krakowskiej w 1978 r.¹⁴

Lp.	Diecezja	Obszar (w km ²)	Liczba parafii	Przeciętny obszar parafii (w km ²)
1	Kraków	8 127	329	24,70
2	Częstochowa	8 254	280	29,49
3	Kielce	9 507	253	37,58
4	Lublin	16 847	271	62,17
5	Sandomierz	12 150	273	44,51
6	Tarnów	9 500	400	23,75

nej należy zauważyć, że przekazy te nie są jednakowe. Najczęściej Historyk podaje informacje o parafii, patronacie, okręgu parafialnym, uposażeniu, kościele i jego patrocinium. Ale tak zawsze nie jest. W bardzo licznych wypadkach w opisie poszczególnych parafii brak informacji o patrocinium kościoła, okręgu parafialnym, uposażeniu, patronacie itp. Ale zdarzają się wypadki, że poza samą nazwą parafii *Księgi uposażeń* nie załączyły żadnych informacji. Do takich parafii należą: Wolica, Koszycice, Łapanów, Tarnawa, Pilzno, św. Pankracy (?), Podgaje, Sułkowice, Głogoczów, Lubzina, Góra św. Jana, Dembowiec, Ropczyce, Łąki, Łukowica, Biegonice, Jurków, Łoniowa, Lubla, Nienaszów, Makowiska, Brzeźnica koło Dębicy, Wielopole Skrzyńskie, Brzeziny, Rzochów, Łączki Kucharskie, Dominikowice, Sławęcín, Stary Żmigród, Bóbrka, Nowy Żmigród, Kołaczyce, Mytarz, Zdzierzec, Łąki Wielkie, Męcina, Kruźłowa, Komorowice, Długoleka, Grywałd, Lanckorona, Lisia Góra, Poręba Radlna, Cieklin, Zembórczyn, Skrzyszów i Iwkowa — łącznie 51 parafii, co w stosunku do całości stanowi 7,28%. Są to parafie należące wyłącznie do archidiakonatu sądeckiego i krakowskiego.

Ta dziwna koncepcja opracowania *Księgi uposażeń* kościołów parafialnych nasuwa pytanie: w jaki sposób Jan Długosz opracowywał tę księgę? Według Jana Dąbrowskiego „na polecenie władz kościelnych każdy duchowny i każde zgromadzenie i zakon posiadające dobra, dochody i beneficja dostarczyło dokładnych co do nich wykazów, które Długosz kontrolował, a nieraz uzupełniał. Plan to był bardzo dokładny. Każde (*beneficium*) musiało wedle wzoru przezeń ułożonego podać opis swoich budynków, dóbr, gruntów, a następnie podać wsie, z których pobierało dziesięcinę i inne dochody, podać ciężary i obowiązki, jakie na

¹⁴ „Annuario pontificio” 1979 s. 162, 272, 264, 318, 496; *Schematyzm diecezji tarnowskiej na rok 1977*. Tarnów 1977 s. 739-750.

nich ciężą”¹⁵. Opinia ta zdaje się dobrze tłumaczyć zjawisko wymieniania parafii bez jakichkolwiek informacji. Po prostu Jan Długosz miał do dyspozycji wykaz parafii w diecezji krakowskiej i do tych parafii za pośrednictwem konsystorza foralnych rozesłał odpowiednią ankietę, ale nie wszyscy ankietowani proboszczowie przysłali mu odpowiednie informacje, stąd tych informacji brak w dzisiejszej *Liber beneficiorum*; została tylko sama nazwa parafii. Ale jak wytłumaczyć zjawisko wymienienia w dwóch dalszych *Księgach uposażeń* 59 dalszych parafii, nie zanotowanych w tomie „Kościoły parafialne”? Wszak przy parafiach tych podano pełny opis, a nie zamieszczono ich w tomie parafialnym? A jak wytłumaczyć zupełne pominięcie przez Długosza 49 parafii znanych nam z badań szczegółowych? Wszak gdyby Długosz dysponował spisem parafii w całej diecezji, to przynajmniej zamieściłby ich nazwę? Trudno na to pytanie dać adekwatną odpowiedź.

Stosunki własnościowe i patronat parafii rzutują bardzo na problem fundatorów parafii w diecezji krakowskiej. To prawda, że i na tym odcinku od wczesnego średniowiecza mogły i zapewne zachodziły pewne zmiany do końca XV stulecia, ale nie były one zbyt wielkie. Analiza *Księgi uposażeń* kościołów parafialnych pod tym względem jest bardzo ciekawa. Wyniki tej analizy prezentuje tab. 4.

Tab. 4. Patronat kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej ok. 1470 r.¹⁶

Lp.	Archidiakonat	Patronat					
		królewski	rycerski	kościelny	miejski	inny	nieznany
1	krakowski	40	116	52	2	2	27
2	sądecki	15	59	27	2	—	53
3	sandomierski	5	26	6	—	—	1
4	zawichojski	4	8	25	—	—	1
5	lubelski	13	30	6	1	—	12
6	prepozytura wiślicka	10	48	7	—	—	—
7	prepozytura kielecka	1	7	20	—	—	—
8	dekanat kielecki	4	9	4	—	—	2
R a z e m		92	304	147	5	2	96

Udział zatem sił społecznych w rozbudowie sieci parafialnej, biorąc pod uwagę prawa patronackie z XV-wiecznego przekazu Jana Długo-

¹⁵ *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*. Wrocław 1966 s. 214.

¹⁶ Długosz, jw. t. 2 s. 2-578.

sza, przedstawiał się następująco: najwięcej parafii wyposażyło rycerstwo — 47,05%. W dalszej kolejności szły instytucje kościelne, a wśród nich biskupstwo i kapituła krakowska oraz opactwa benedyktyńskie, cysterskie i starosądeckich klarysek — 22,83%, fundacje królewskie — 14,29% i inne — 1,09% oraz nie znane — 14,75%. Rzecz jasna, że przekazy XV-wieczne Jana Długosza nie są w pełni adekwatne od odpowiedzi na postawiony problem. Niemniej trzeba jeszcze raz podkreślić, że relacje o prawie własności i patronatu stanowią w tym zakresie jedno z pierwszorzędných źródeł do problemu fundacji nowych parafii.

Przy ustalaniu początków parafii, zwłaszcza przed XIV stuleciem, dla których z reguły nie zachowały się dokumenty fundacyjne czy erekcyjne, pierwszorzędne znaczenie posiadają badania w zakresie patrociniów kościelnych. Wskazują one nie tylko na ewentualną proveniencję i rozwój kultu niektórych świętych w Polsce, ale ze względu na fakt, że kultury te są równocześnie wyrazem pewnej mody kultowej dla właściwego okresu, pozwalają nam one na datowanie początków parafii, zwłaszcza gdy dochodzą jeszcze inne czynniki z tego zakresu, jak: uposażenie, rozległość okręgu parafialnego, sprawy dziesięcinne itp. Dla krajów misyjnych charakterystyczne są patrocinia św. Piotra Apostoła, św. Jana Chrzciciela, św. Szczepana, św. Wawrzyńca, Najśw. Maryi Panny, a dla misji frankońskich patrociniów św. Marcina. Z biegiem czasu powstawały nowe kultury, które w pewnej mierze wypierały dawne. Tak w wieku XI rozwijał się pod wpływem południowej Francji kult św. Idziego w Czechach i Polsce, kult św. Wita, Waclawa i Wojciecha w Czechach i na Węgrzech czy kult św. Stefana — w Polsce i na Węgrzech¹⁷.

Niemiecki badacz kultu świętych w świetle patrociniów kościelnych J. Dorn stwierdzał, że „patrocinia są jednym z najdawniejszych źródeł poznania chrystianizacji kraju i najstarszej organizacji kościelnej, a zwłaszcza parafialnej. Z nich bowiem możemy z dość dużą pewnością określić pierwsze punkty centralne chrześcijańskiego życia. Święci bowiem, których wybierano na patronów kościołów, byli oczywiście ci sami, których czczono w ojczyźnie misjonarzy”¹⁸. Za tak sformułowaną zasadą należy postępować bardzo ostrożnie, jako że w stosunkowo licznych wypadkach najstarsze patrocinia nadawano również kościołom młodszym. Patrociniów może być o tyle bardzo cennym źródłem do ustalania początków parafii, o ile jest ono bardzo charakterystyczne dla danego okresu (np. w Polsce dla XII wieku — św. Idzi).

A jak to zagadnienie przedstawia się w II tomie *Ksiąg uposażeń* Jana Długosza? Analiza wspomnianego tomu pod tym względem wykazuje,

¹⁷ Kumor, jw. s. 442 n.

¹⁸ *Beiträge zur Petrosinienforschung*. „Archiv für Kulturgeschichte” 13:1917 s. 27.

że na 644 świątynie parafialne wspomniane w tym tomie tylko w 448 wypadkach Jan Długosz załączył informacje na temat patrocinium parafii. Stanowi to 69,57% wszystkich parafii tego tomu. W 196 wypadkach, czyli w 30,43%, II tom *Księgi uposażeń* nie podaje patrocinium kościoła parafialnego.

Patrocinia mariańskie nosiło łącznie 70 kościołów parafialnych, co stanowi 15,63% znanych wezwań tego tomu. Poważną część tych wezwań stanowiły patrocinia *sanctae Mariae* (22 parafie). Są to z reguły bardzo stare wezwania kościołów. Takie patrocinia nosiły: parafia mariacka w Krakowie, kolegiacka w Sandomierzu, Wiślicy i Kielcach¹⁹. Nie ulega wątpliwości, że były to bardzo stare fundacje. Najpopularniejsze wszakże były patrocinia Narodzenia NMP (24 parafie) i Wniebowzięcia NMP (20 parafii) — łącznie 44 parafie. Takie patrocinia nosiły stare parafie, m.in. Przecław, Ludźmierz, Tarnów, Igołomia. Pozostałe wezwania są pochodzenia XIV-wiecznego: Nawiedzenia Najśw. Maryi Panny (3 parafie) i Oczyszczenia Najśw. Maryi Panny (1 parafia).

Patrocinia tajemnic Pańskich reprezentują łącznie 32 parafie (7,14%), z czego najstarsze patrocinium św. Krzyża, związane zapewne z epoką wypraw krzyżowych w XII i XIII wieku, było najliczniejsze (15 parafii). W dalszej kolejności szły patrocinia Świętej Trójcy (9 parafii), Ducha Świętego (3 parafie) i Bożego Ciała (3 parafie); te ostatnie fundacje i patrocinia pochodziły dowodnie z XIV wieku.

Wezwanie apostolskie nosiło łącznie 73 parafie, co stanowi 16,29% znanych patrociniów. Najliczniejsze były patrocinia św. Piotra Apostoła (15 parafii). Według lotaryńskiego badacza patrociniów kościelnych L. Pfliegera patrocinium to możemy odnieść do pierwszych chronologicznie czasów chrystianizacji danego regionu i jest ono pewnym śladem działalności misyjnej benedyktynów, działających w ścisłym powiązaniu z papieskim Rzymem²⁰. Tezę tę potwierdzają patrocinia św. Piotra katedry w Poznaniu, Kruszwicy (kolegiata), Tyńca (opactwo), a w diecezji krakowskiej m.in. Biecz, Ujazd, Sandomierz, Brzeźnica itp.²¹. W dalszej kolejności szły również bardzo stare patrocinia św. Jakuba Apostoła (14 parafii), św. Andrzeja (10 parafii) i św. Bartłomieja (13 parafii). Łącznie na te bardzo stare patrocinia apostolskie przypada 56 parafii (12,50%). Pozostałe patrocinia apostolskie to: ss. Piotr i Paweł (4 parafie), św. Jan Ewangelista (3 parafie), ss. Filip i Jakub, Szymon i Juda Apostołowie, św. Paweł Apostoł, św. Maciej Apostoł (po 2 parafie) oraz

¹⁹ Długosz, jw. t. 1 s. 300 n. (Sandomierz), s. 403 (Wiślica), s. 436 (Kielce); t. 2 s. 2 (Kraków).

²⁰ *Die elsässische Pfarrei, ihre Entstehung und Entwicklung*. Strassburg 1936 s. 17 nn.

²¹ Kumor, jw. s. 449.

po jednym wezwaniu — św. Mateusz Apostoł i Nawrócenie św. Pawła Apostoła. Są to jednak wezwania późniejsze.

Na uwagę zasługuje patrocinium św. Jana Chrzciciela, którego kult do Polski przenieśli benedyktyni. Kościoły pod tym wezwaniem, położone najczęściej w pobliżu większych rzek, łączy się w historiografii z najstarszymi kościołami chrzcielnymi w Polsce. Takie patrocinium nosi katedra wrocławska nad Odrą, katedra w Kamieniu Pomorskim nad brzegiem Bałtyku, opactwo benedyktyńskie w Mogilnie i Międzyrzeczu oraz bardzo stare parafie w diecezji krakowskiej w Radomiu, Grzegorzowicach, Prandocinie, Chełmie nad Rabą, Łącku nad Dunajcem i Radłowie nad Dunajcem²². W diecezji krakowskiej tom II *Księgi uposażeń* wymienia takich patrociniów 19 (4,24%).

Patrocinia Patronów Polski ss. Wojciecha, Stanisława, Jadwigi, Floriana i Świerada nosiło łącznie 41 kościołów parafialnych (9,15%). Ks. Józef Nowacki uważa, że „przeważna część kościołów św. Wojciecha w Polsce powstała jeszcze we wcześniejszych czasach wieków średnich, zwłaszcza w XIII wieku”²³. W diecezji krakowskiej dzieje kultu św. Wojciecha biegły nieco innymi drogami od pozostałych ziem polskich. Pod koniec XII wieku patrocinium to zaczęło ustępować miejsca św. Florianowi, którego relikwie sprowadzono w 1184 r. z Rzymu do Krakowa²⁴. Od połowy XIII stulecia na pierwsze miejsce wysuwa się patrocinium św. Stanisława²⁵. Patrocinium św. Wojciecha nosiło w diecezji krakowskiej 18 świątyń parafialnych (4,02%). Patrocinium św. Stanisława nosiło 16 świątyń (3,57%), św. Floriana — 5 parafii oraz po jednym św. Jadwigi i św. Świerada.

Pozostałe wezwania świętych stanowią łącznie 206 parafii, czyli 45,98% całości. Na specjalną uwagę zasługuje niezwykle popularne patrocinium św. Mikołaja Biskupa — 43 parafie (9,60%). Kult jego na Zachodzie niezwykle popularny od XI stulecia (1088 r. translacja relikwii świętego do Bari) był propagowany przez benedyktynów i kupców. Na ziemiach polskich poważna część tych patrociniów to kościoły fundowane w XIII i XIV stuleciu koło dróg handlowych, targowisk i w miastach. Z terenu Śląska H. Neuling wymienia aż 110 kościołów i kaplic jemu poświęconych²⁶. Do dalszych popularnych patrociniów należały: Wszyscy Święci (29 parafii), św. Marcin z Tours (20 parafii), św. Waw-

²² Zob. G. A. Berneulli. *Die Heiligen der Merovinger*. Tübingen 1900 s. 234; Pflieger, jw. s. 22.

²³ *Z dziejów kultu św. Wojciecha*. W: *Św. Wojciech 997-1947*. Poznań 1947 s. 161.

²⁴ K. Dobrowolski. *Dzieje kultu św. Floriana w Polsce do połowy XVI w.* Warszawa 1923 s. 24 nn., 79 nn.

²⁵ Kumor, jw. s. 457.

rzyniec Męczennik (16 parafii). Tylko te cztery patrocina stanowią 52,42% (108 parafii) wezwań świętych w całej diecezji. Warto zauważyć, że są to nie tylko popularne, ale i bardzo stare patrocina kościelne, odnoszone przez badaczy do XI-XIV stulecia²⁷.

Podobny wymiar posiadają patrocina św. Marii Magdaleny, św. Katarzyny i św. Małgorzaty. Tylko te trzy potrocina nosiło łącznie 47 kościołów, co stanowi 22,58% patrociniów świętych w całej diecezji. Najwięcej kościołów poświęcono św. Katarzynie (18 parafii), a w następnej kolejności — św. Marii Magdalenie (13 parafii) i św. Małgorzacie (13 parafii).

Na pozostałe patrocina świętych przypada tylko 23,88% (51 kościołów). W tej grupie na poczesnym miejscu uplasowały się XI-wieczne patrocina św. Idziego (7 kościołów) oraz nieco późniejsze św. Klemensa i św. Michała (po 6 kościołów), następnie św. Wita (4 kościoły), św. Zygmunta (4 kościoły), św. Maurycego (3 kościoły). Wszystkie trzy ostatnie patrocina odnoszą się do XI i XII stulecia. Po 2 kościoły parafialne posiadały patrocina św. Anny, św. Wincentego Męczennika, św. Doroty, św. Elżbiety Węgierskiej, św. Władysława i św. Tomasza z Canterbury. Po jednym natomiast wezwaniu należy odnotować kościoły św. Szczepana Męczennika, św. Prokopa, św. Stefana Węgierskiego, św. Benedykta, św. Jerzego, św. Krzysztofa, 10 Tysięcy Męczenników i 11 Tysięcy Dziewic (św. Urszula z Towarzyszkami).

Nie jest to oczywiście pełny przegląd patrociniów kościelnych w diecezji krakowskiej z epoki Jana Długosza, a tym bardziej nie jest to pełny zestaw patrociniów z 3 tomów *Ksiąg uposażeń*. Są to wyłącznie patrocina tomu II *Ksiąg uposażeń*, poświęconemu kościołom parafialnym. Nie jest to również pełna problematyka tego tomu i w tym zakresie, jako że nie wzięto pod uwagę tych parafii, dla których Jan Długosz nie przekazał patrociniów kościoła. Nie są to również wszystkie problemy parafialne, związane z siecią parafialną diecezji krakowskiej 2. poł. XV wieku. Z *Ksiąg uposażeń* można wyłowić daleko więcej niezwykle interesujących problemów, takich jak: uposażenie, okręg parafialny, szkoły i szpitale parafialne, prebendy i alterie parafialne, materiał budulcowy itp. Zasygnalizowane niektóre z problemów przekonują nie tylko o tym, że *Liber beneficiorum* wielkiego Historyka jest bardzo bogatą kopalnią wiadomości i zagadnień, które wciąż frapują historyka Kościoła w Polsce, ale również i o tym, że gruntowna analiza i studium krytyczne nad *Liber beneficiorum*, choćby w części parafialnej, czekają nadal na swego autora.

²⁶ *Schlesiens Kirchorte und ihre kirlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*. Wrocław 1902 s. 376 n.

²⁷ K u m o r, jw. s. 447 nn.

PFARREINETS IM BISTUM VON KRAKÓW
IM LICHTE DER *LIBER BENEFICIORUM* VON JAN DŁUGOSZ

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dieser Artikel wurde in der Anlehnung an die Ausgabe der *Liber Beneficiorum* von A. Przeździecki aufgefaßt und untersucht solche Probleme wie: Pfarreinetz, Patronat und die Gründer der Pfarrei, sowie Patrozinien der Pfarrkirchen. Die Analyse der drei Bände *Liber Beneficiorum* hat nachgewiesen, daß der Chronikenschreiber Jan Długosz im Band, der den „Pfarrkirchen“ gewidmet wurde, 57 Pfarreien, die von ihm im ersten und dritten Band, der der Kathedralkirche in Kraków und den Klosterhäusern dieses Bistums gespendet wurde, vernachlässigt hatte. Auf Grund der bisherigen Forschungen über Pfarrnetz des Bistums von Kraków gelang es auszuweisen, daß in *Liber Beneficiorum* weitere 49 Pfarreien, die etwa um das Jahr 1470 im Archidiakonats von Nowy Sącz und Lublin, Präpositur von Tarnów und Bezirk Łuków existieren, vernachlässigt wurden.

Weitere genaue Analyse des Pfarreibandes *Liber Beneficiorum* hat ausgewiesen, daß gegen das Jahr 1470 im Bistum 92 Pfarreien eines königlichen Patronats, 304 Pfarreien eines ritterlichen Patronats, 147 Pfarreien des kirchlichen Patronats, 3 Pfarreien eines Stadtpatronats, 2 des anderen Patronats und 96 Pfarreien des von Długosz unbezeichneten Patronats bestanden haben. Bezüglich der Patrozinien muß man bemerken, daß an den im zweiten Band erwähnten 644 Pfarreien, setzte Długosz Anrufe der Kirchen nur für 448 Pfarreikirchen, 70 Pfarrkirchen hatten Marien-Patrozinien, 32 Pfarrkirchen trugen Herrengeheimnisse-Patrozinien, 73 Pfarrkirchen hatten Apostel-Patrozinien. Übriggebliebenen Patrozinien sind Kirchenanrufe des Heiligen Johannes des Täufers; der Patronen von Polen und andere Heiligen. Populärster Anruf war der des heiligen Nikolaus.

Übersetzt von Jan Dmochowski